

LES MEMÒRIES CURIOSAS (1609-1651) DE MOSSÉN VICENT TORRALBA

Antoni Ferrando

1. El manuscrit. Estructura i autoria

 L 1755, FRA VICENT TOMÀS TARIFA, BIBLIOTECARI del convent dominicà de València, va fer enquadernar, «a expensas propias», tres toms de *Varia* «que dexo escritos de su mano el R. P. Fr. Thomas Guell, Hijo de este Real Convento de Predicadores y su Bibliotecario incansable». En efecte, fra Tomàs Güell hi havia copiat nombroses relacions i memòries referides al seu convent i a la ciutat i regne de València, i, per facilitar-ne la consulta, les havia destribuïdes en seccions, numerades correlativament, tot incorporant, als marges, breus resums dels principals temes tractats. Les *Memorias curiosas* de mossén Vicent Torralba, que ocupen les pàgines 292 a 311 inclusivament del manuscrit, conformen el divuité text copiat i comprenen les seccions 442 a 471. El voluminós manuscrit enquadernat passà, després de la desamortització dels béns eclesiàstics, a la Biblioteca Universitària de València, on figura com a Ms. 13.

Els repertoris bibliogràfics valencians desconeixen les *Memòries curiosas* de Torralba i el seu autor. La brevetat del text i la descara literària tampoc no n'ha facilitat l'atenció dels estudiosos. Si avui podem llegir-les és gràcies a la diligència del pare Güell i dels seus successors al front de la biblioteca del convent dominicà de València, ja que no en conservem la redacció original. Marcelino Gutiérrez del Caño (1913: 82-84) en donà una breu notícia, però el primer bibliògraf que les descriu amb cert detall i n'ofereix algunes mostres és Francesc Almarche (1919: 258-261).

Les úniques dades biogràfiques sobre el nostre autor que hem

pogut reunir procedeixen de les seues pròpies *Memòries*. Mossén Vicent Torralba degué nàixer a la ciutat de València cap als darrers anys del segle XVI, ja que confessa que, el 1609, presencià, entre altres fets que reporta, el trasllat de les monges carmelitanes descalces al convent del Portal Nou i l'expulsió dels moriscos. El 10 d'abril de 1623 obtingué un benifet en la parròquia de Santa Caterina Verge i Màrtir, de la ciutat de València, que degué mantenir fins al moment de la seua mort. Les últimes frases de les *Memòries* suggereixen que el seu traspàs podria haver-se produït a les darreries de 1651 o a principis del 1652: «dicen que, el año siguiente, que será de 1652, ya abrirán las zanjas para los fundamentos [del templo de la Virgen de los Desamparados]. Ruego a la Virgen santísima me lo dexe ver acabado con todo cumplimiento. Amén».

Les *Memòries* de Torralba són una successió de descripcions i notes sobre esdeveniments coetanis, sense cap ordre cronològic rigorós en la primera meitat, que, tot i abraçar des del 1609 al 1651, se centren en l'última dècada d'aquest període. Segons declara fra Tomàs Güell, les havia redactades «unas en valenciano, otras en castellano» i ell es limità a reproduir-les «del mesmo modo y orden con que las dexó escritas».

El desordre cronològic, l'alternança capriciosa de les dues llengües i el desequilibri quantitatiu i qualitatiu en el tractament dels fets que descriu fan pensar que l'autor, probablement el 1651, confegí el seu text a partir de les anotacions que havia pres al llarg de la seua vida i dels records que aleshores conservava més vivaçment. Siga com siga, el resultat clar és que, gràcies a mossén Torralba, disposem d'unes informacions i d'unes opinions ben valuoses sobre els esdeveniments d'una època, que fan d'enllaç cronològic entre els dietaris de mossén Bernat Català de Valeriola (1568-1604), de mossén Pere Joan Porcar (1589-1628) i dels germans Àlvar i Dídac de Vich (1619-1632), d'una banda, i els de Ignasi Benavent (1657-1704), Josep Agramunt (1663-1672) i Joaquim Aierdi (1661-1679), de l'altra, per citar només les mostres més importants d'aquesta literatura historiogràfica.

Encara que l'autor, o el copista, van presentar les seues notes com a «memorias», el text de mossén Torralba no té res a veure amb els *llibres de memòries*. Ben al contrari, presenta els trets propis dels *dietaris*, segons la caracterització tipològica que n'ha fet Vicent J. Escartí (1992: 282-284), és a dir, *a*) se circumscriu al cicle biològic de l'autor, *b*) barreja els records personals amb la descripció d'esdeveniments de tot tipus, *c*) reporta fets presenciats o coneguts més o menys directament per l'autor, *d*) els fets reportats es presen-

ten amb una seqüenciació cronològica ordenada, encara que parcialment, i, per últim, e) s'hi constata una voluntat clara de deixar memòria d'unes experiències, poc o molt personals, que l'autor creu útil de transmetre a les futures generacions.

En el cas de Torralba, el relatiu desgavell cronològic de la primera part de les seues *Memòries* podria ser atribuït, segons hem insinuat ja, al procés de confecció del text. Fins a la descripció de les festes del quart centenar de la conquesta (1638) o, potser més rigorosament, fins a la descripció de les campanyes militars del Principat (1644), les notícies de Torralba són generalment esquemàtiques i a vegades amb inexactituds històriques. Així, en donar compte de les festes que se celebraren a València amb motiu del naixement del príncep Baltasar Carles –Torralba en diu Baltasar Felipe i situa la data de la seua naixença no el 1629, que és la real, sinó el 1630–, afirma que era aleshores virrei de València Antonio Pimentel (1618-1622), quart marquès de Tavera, quan de fet ho era Luis Fajardo de Requesens (1628-1631), quart marquès de los Vélez, el qual, efectivament, morí a València mentre exercia el seu càrrec, però no el 1630, segons Torralba, sinó el 1631. Les notícies anteriors a 1638-1644 semblen procedir d'anotacions soltes, com les que realitzà, en la segona meitat del segle XVII, el notari Bertomeu Blasco i Siurana (Escartí 1992), i de records personals. L'alternança d'idiomes potser no és del tot aliena a aquest factor. En tot cas, a partir de 1644, les anotacions són més precises i les actituds personals s'hi fan més paleses. L'ordre cronològic és respectat des de la secció 456, que correspon a l'any 1641. Probablement, la idea de confegir un dietari en sentit estricte no és anterior a aquesta darrera data. Amb això i tot, les notícies i els comentaris sobre les campanyes del Principat, que podrien haver estat a l'origen del projecte de dietari, es diseminen al llarg del text, en seccions no sempre contínues (§§ 444, 445, 446, 458, 461, 462, 469, 470).

El propòsit de transmetre a les futures generacions les pròpies experiències és també ben explícit en el nostre dietarista, ja que en diverses ocasions manifesta que descriu un esdeveniment perquè «sia memòria» (§§ 444, 456, 458, 464, 465, 469, 471) i alhora perquè servezca per a «honra y glòria» de Déu (§§ 444, 469).

A pesar de l'escassa entitat material i literària del text de mossén Torralba, les seues descripcions són un testimoni impagable de la cultura valenciana del Barroc. El desgavell cronològic, el bilingüisme caòtic, la descuro literària, l'exaltació patriòtica, la credulitat piadosa i la delectació per l'espectacularitat efímera que reflecteix el nostre text són, com tot seguit examinarem, mostres evidents d'una manera de veure el món.

2. El contingut

Si fem una anàlisi merament quantitativa dels temes tractats per Torralba, podem constatar que la guerra del Principat, en primer lloc, i les manifestacions externes de pietat religiosa, a molt poca distància, ocupen l'atenció preferent del nostre autor, fins al punt que conformen gairebé les 2/3 parts del text. La resta es distribueix bàsicament en notes sobre la pesta, el bandolerisme, els naixements i les morts de membres de la família reial, les reformes d'edificis religiosos i les calamitats atmosfèriques, tot això adobat amb algunes anècdotes, truculentes o divertides, de considerable ressò social en la ciutat de València. Encara que el dietari de Torralba conté ben poques reflexions personals, les que n'hi ha són suficients per a formar-nos una idea precisa sobre seua òptica ideològica. En realitat, no calen, ja que el tipus d'informacions que aporta revelen a bastament la imatge d'un eclesiàstic entusiasta del poder polític constituït i de la religiositat barroca.

El conservadorisme ideològic de mossén Torralba es detecta amb diàfana claredat en els seus comentaris sobre l'actuació dels virreis, la repressió del bandolerisme i la guerra del Principat.

Per a Torralba, a penes compten les autoritats regnícoles i locals. L'autèntic poder resideix en els virreis, i a ells van adreçats els seus judicis encomiàstics. Així, de Luis Fajardo de Requesens, en diu que «era gran justiciero y todos le temblavan» i que «era grande su gobierno, no se fiava de los jueces; los procesos civiles se despachavan con grande diligència» (§443). Rodrigo Ponce de León, duc d'Arcos, virrei de València entre 1642 i 1645, és presentat com a «restauració de aquest Regne» (§445), «grande príncipe y restaurador d'este Reyno, en unos tiempos tan calamitosos como estos que estamos, de guerras y bandos, que es un aturdimiento» (§457) i fins i tot com a «redemptor d'aquest Regne» (§ 461).

Per al nostre dietarista, els bandolers, a vegades en connivència amb els camperols, són els principals responsables de la inestabilitat social. Per això atribueix a un disseny «secret» de Déu que se'ls imputés el robatori de Sacrament del convent de Sant Josep d'Aldaia, ja que això permeté organitzar una persecució sistemàtica contra ells, car altrament «no podíem viure en València, pues los bandolers se avien apoderat del tot lo Reyne y se atrevien ha entrar en la ciutat y anaven a la Almoyna y traïen los pressos; y no avia qui se'ls atrevís a dir paraula ni encara a preguntar qui hu a fet. Patíem grans treballs, y més los que vivien de sa hizienda perquè no avia que executar a ningú, perquè, si enviava la execució, li tiraven una

escopetada y avia de dexar de cobrar perquè no el matassen, y tots estaven atemorizats» (§ 467).

Una gran part dels catalans no són vists com a insurrectes sinó més aviat com a víctimes de l'engany francès: «Tot assò que deyen y amenazaven és estat una gran mentira, com se ha vist per la experiència, pues ni encara han pensat fer ni alçar tal sometent, ni els su haguera permés el capità general que governa Catalunya, que és mosiur La Mota, francès de nazió, el qual ha estad la total perdició de Barcelona, perquè té als catalans tan subjectes pichor que ha esclaus» (§ 444). Torralba confia que el «nostre rey Phelip IV» els traurà de l'«esclavitud» en què estan, ja que «cada dia els atropellen més los francesos y no y a paraules per a explicar les desgràcias de aquell Principat» (§ 444). A propòsit de l'alliberament de Tarragona del setge en què la tenien els «lladres dels francesos», el nostre dietarista comenta que, si bé «tota Catalunya fonch d'ells», en realitat aquella ciutat mai «no ho volgué ser y sempre fonch de Espanya» (§ 461). Els èxits militars espanyols al Principat, a més de restablir la unitat espanyola, els considerava com una garantia d'ordre per als valencians, «puix, quan més retirassen al francès a dins de Catalunya, estaven més segurs en lo Regne» (§ 445). Després de l'alliberament de Tortosa, ciutat que «no volgué convenir en la rebelió de Catalunya y per assò la han mirada els catalans an mals ulls», «ja no poden los gavaixs entrar per les fronteres del reyne de València a fer mal» (§ 469).

Mossén Torralba s'adelita a descriure l'aparatositat de les celebracions religioses i la seua dimensió profana i a evocar-ne l'impacte sobre les masses, confonent de manera deliberada fe i política. Una de les celebracions més extensament comentades pel nostre dietarista és la motivada per la conquesta de Lleida, el 1644. En aquest context es produí un singular miracle: una campaneta de la capella de la Mare de Déu dels Desemparats començà a voltejar «sens que ningú la tocàs» i la Verge «tocava a la caixa grans colps», que, òbviament, «deixà a tots molt suspensos». Doncs bé, mossén Torralba, segurament fent-se ressò de la interpretació *popular*, no dubtà a relacionar-lo amb el fet que, en la mateixa hora que això es produïa, les tropes espanyoles recuperaven la ciutat de Lleida (§ 446). El miracle es repetí amb motiu de l'alliberament de Tarragona (§ 461). La salvació de Tortosa fa exclamar a mossén Torralba: «Gracias sean dadas a nuestra madre y patrona, la Virgen de los Desamparados, que el duque que la invocó de corazón dio un victoria atan grande y quitó el socorro a nuestros enemigos» (§ 470). En una altra ocasió (§ 459), el nostre dietarista conta detalladament la

miraculosa aparició de la imatge de la Mare de Déu dels Desemparats i dels Innocents i n'explica l'origen de l'advocació. Com que els exemples citats no són els únics en què mossén Torralba atorga a la Mare de Déu dels Desemparats el protagonisme principal de les manifestacions religioses valencianes, hem de veure en aquesta insistència una mostra més de la seua integració en el projecte jeràrquic de convertir-la en l'eix central de la religiositat popular de la València barroca.

La terrible pesta de 1647-1648 brinda a mossén Torralba l'oportunitat per a expressar la seua filosofia moral: «És temps calamitós, y es fan grans pecats, y, quant per lo contagi avien més de correjir-se y posar-se bé en Nostre Senyor, més lo ofenen. Solamens de lladres n'i y a un sens fi» (§ 465). Les calamitats haurien de ser, doncs, instruments de regeneració religiosa.

I, com fan els altres dietaristes de l'època, el nostre capellà es complau a alternar la narració dels esdeveniments que considera extraordinaris, com són les celebracions per les victòries obtingudes, les solemnes exèquies pels membres de la reialesa i la jerarquia eclesiàstica, els espectacles festius, etc., amb pinzellades poc o molt breus sobre els episodis més vulgars: assassins, disputes, accidents, execucions, etc. Entre aquests, el més curiós és potser el de l'hermafrodita sogorbina Jusepica, que, després d'haver tingut un fill amb una altra criada, es posà a treballar de sastre i parí una filla, «que ha dexado espantados a todos los de Valencia», «de lo qual se ha seguido que a los sastres los dan culebra, y ellos sienten mucho que se burlen y, como no pueden negar el suceso, han de sufrir la chansa y callar» (§ 464). El «suceso», que no per vulgar deixava de ser vist com a extraordinari, no tindria altre interès que el de constatar que altres dietaristes i escriptors de l'època, com el prolífic versificador Pere Jacint Morlà, també l'evocaren, i això permet reconstruir tot un ambient cultural que, sense aquesta mena de literatura popularista, seria difícil de copsar.

Extraordinaris o no, els esdeveniments triats per Torralba destil·len sempre una irrefrenable afeció pel miraculós, o el desconegut, o l'insòlit, o l'inxplicable, o l'espectacular o fins i tot el tètric. Per a il·lustrar-ho, bastaran uns fragments del § 466, en què es descriu la reacció davant el robatori del Sacrament del convent de Sant Joaquin, d'Aldaia: «Tots los pobles tocaren a rebato, y lo Micalet també. Se aterrà tota València. [...] Las iglesias estaban todas de luto por robo del Sacramento, y cantavan en voz baxa. Era un terror. Solamens de la quadrilla de Pere Jolvi ne agafaren sexanta-y-tres [bandolers]. Plantaren la força en lo Mercat de Quatre Cantons, y als bandolers

que agafaven no. ls donaven temps que per a confessar-se, y, si era de matí, els donaven la comunió. Agué dia que en penjaren digüit, y els dugueren en tres galerades. Avia dos bochins y no eren bastants per a penjar y despenjar». Al capdavall, Torralba era un agent i un producte més de la cultura barroca.

3. La llengua i els usos lingüístics

L'aspecte potser més cridaner de les *Memòries* de Torralba és la barreja indiscriminada del català i del castellà en unes proporcions gairebé idèntiques, com si haguessen estat calculades milimètricament. Els dietaristes immediatament anteriors havien optat per una llengua o per l'altra, i només podríem considerar bilingüe l'*Autobiografia* de Català de Valeriola. Però, com ja ha estat remarcat (Colomina 1992: 37-38), ací l'alternança idiomàtica sembla respondre a unes circumstàncies concretes: «que els fets narrats els hagués viscuts en una o altra llengua».

La lectura de les primeres seccions del dietari de Torralba indueix a conclusions semblants: la celebració del naixement de l'infant Baltasar Carles i les exèquies per la seua mort (§ 443) es descriuen en castellà; «lo gran terremot de campanes y tots ballant de alegria», la «professó» d'acció de gràcies, les «lluminàries», les «invencions», les «màixqueres», els «toros reals, l'«encamisada», etc. per la recuperació de Lleida (§§ 444, 445, 446, 447), unes festes al capdavall populars, en català; les anècdotes en els torns dels convents de monges a propòsit de la introducció del tabac per comedians castellans (§ 448), un context indubtablement castellanitzant, en castellà; la persecució de l'autor del robatori de la caixeta del Santíssim del convent franciscà de Sueca (§ 449), òbviament en català. Això, per citar només els primers casos. Però ben aviat comença el desconcert lingüístic: la detallada descripció de les festes del quart centenar de la conquesta de València (§§ 450, 451, 452), que sembla que exigiria la llengua autòctona, no sols es fa successivament en català, castellà, català, castellà, català i castellà, a vegades amb talls a l'interior d'una mateixa frase, sinó que resulta favorable al castellà en una proporció del 70 %; el record de «todas las cosas» que «he visto hazer» de «mis tiempos» (§§ 453, 454, 455), també es fa successivament i indiscriminadament en castellà, català, castellà, català i castellà, amb un balanç quantitatiu, respecte a l'anterior, encara més favorable al castellà; en canvi, el castellà és la llengua única de què es serveix per a descriure un intent d'assassinat a l'església de Santa

Caterina (§ 456), etc. La promiscuïtat lingüística al si d'una mateixa secció la tornarem a trobar en §§ 460, 465 i 466. El desconcert lingüístic esdevé incoherència total quan, cap al final del dietari, constatem que, contràriament al que hem vist en § 443, les honres fúnebres per un membre de la família reial, la reina Isabel de Borbó, apareixen redactades en català (§ 463), o que a § 470, contràriament a § 446, el nou miracle atribuït a la Mare de Déu dels Desemparats siga contat en castellà.

En alguns casos, l'opció lingüística podria obeir a l'idioma que havia emprat en les seues hipotètiques anotacions anteriors. En altres, massa incoherents, cal descartar-ho. Malgrat el desgavell lingüístic del dietari, es poden advertir, tanmateix, algunes tendències: en les situacions més formalistes, com les celebracions religioses, Torralba s'inclina preferentment pel castellà; en les més sentides, com era la guerra del Principat, l'eina lingüística majoritària és el català. La seua actitud, però, és clarament castellanitzant: de «las cosas» que «visto hazer» dels seus «tiempos» (§§ 453, 454, 455), catorze les expressa en castellà i vuit, en català.

La redacció és, en general, descurada, però els fragments escrits en català ho són remarcablement, de manera que semblen mera transcripció d'una narració verbal espontània. La despreocupació lingüística de l'autor el duu a incorporar al català nombrosos castellanismes, catalanitzats o no, i d'escriure un castellà gairebé calcat del català, on tampoc no falten diversos tipus de catalanismes flagrants com els que representen *capel ardent, sense cuenta* i *Micalete*. D'ací l'indubtable interès que té el nostre dietari per a la dialectologia i per a l'estudi de les interferències lingüístiques. Qui vulga entretenir-se en aquest sentit, hi podrà trobar materials ben rics. Com a simple tast, heus ací una selecció de mots i construccions que poden il·lustrar els principals trets lingüístics catalans del nostre dietari, considerats des de cinc angles:

a) fonètica: *cubert, diumenche, gich, micha, matjor, llansolada, Desamparats, sa avia, Evangeliste, Micalet, dinés, màixqueres, relonge, caixa, dimats, ixqueren, en 'amb'*;

b) morfologia: *este, aquest, açò, u, cada u, sua, acabe, parlam, traïen, feya, contradia, fonch, vullga, vejam, tengut, retirassen, fossen, dugués, contradigués, veure, vorà, valdre*;

c) sintaxi: *per a que, dos hores, avia 'hi havia', animà als del Reyne, han d'eixir*;

d) lèxic propi: *estandard, traure, mentira, endemà, hui, professó, 44 huit, aplegar 'arribar', vespra 'vigília', estrela, furta, furt, cresoletes,*

encontinent, puix, després, ans, així, altre, noembre, dehembre, entenimentres, escomençar, nova 'notícia', capell ardent, ab, frontera, supondre, orde, punt 'moment';

e) lèxic foraster: *visorey, después, cerco, loco, pues, iglesia, número, además, despedida, estribar, atropellar, terremot, desdicha, hasta, contento, cuydado, suspenso, apoderar, atinar, discurrir, luego, regositjar, malhechor, adelantat, pasmar, arboleda, apretar, alborotar, a tontes y a loques, a rebato, hizienda, vellaqueries, tercio, burro, aturdiment, siquiera, fanfàrria, atemorizar, sitiar, reyne, bando, demás, gavatz;*

El bilingüisme *literari* de Torralba s'ha de relacionar amb al seua castellanització ideològica, fruit de l'actitud castellanitzadora de la jerarquia eclesiàtica valenciana. Al segle XVII, la major part dels capellans valencians que exercien el seu ofici a la capital del Regne ja havien abraçat més o menys fervorosament la causa de la predicació en castellà, impulsada pels eclesiàstics de rang més alt. Si volien guanyar prestigi, calia que en demostressen un domini més que suficient des de les trones. En aquest sentit, convé recordar ací l'observació d'un eclesiàstic principatí contemporani, Alexandre Ros, que a València «qualquier falta en el estilo o vicio en la pronunciación ofende gravemente». Torralba degué ser un dels més fervorosos defensors de la predicació en castellà. No debades el castellà és la llengua que fa servir sistemàticament al seu dietari en tots els contextos en què es refereix a la predicació. Però ahora, el català devia ser la seua llengua habitual: malgrat els castellanismes, l'espontaneïtat i la genuïtat dels fragments en català en donen testimoni fefaent.

El bilingüisme de les *Memòries* de Torralba és un clar exponent de la seua actitud lingüística, conseqüència directa d'una particular situació de contacte de llengües: el castellà i el català no hi són sentits com a antagonistes, sinó com a manifestacions d'una mateixa cultura espanyola. El català hi ha deixat de ser un element diferenciador. Les interferències i la hibridació lingüístiques palesen a bastament aquella voluntat integradora, que també veiem en altres expressions literàries, especialment en la poesia. En el següent fragment (§§ 451, 452), la intercanviabilitat de llengües no n'alteraria la visió que hom vol transmetre:

Y por la calle de la Verge Maria baxaron a la Merced. Y por la calle dels Cotamallers entraren en lo Mercat y passaren per lo mitj del corro que estava fet per a els bous. Y entrà per la Bolsería, carrer de

Cavallers, plaza de la Seu, y entrà en la Iglésia Matjor. Si sa avia de dir la diversitat de carros triüfals que ixqueren, seria escomençar y no acabar. *Porque no hubo oficio, por pobre que fuesse, que no sacasse su carro. Yvan con dolsaynas, como en la de San Vicente. Las rocas salieron con una invención que fueron toda la buelta representando. Salieron muchas danzas y diableras et reliqua, hasta los angelotes del Corpus, la águila grande con los dos aguiluchos.*

A la sazón era arçobispo de Valencia don fray Isidoro Aliaga, sucesor de don Juan de la Ribera, que murió año 1609. Acompañávanle tres obispos: lo bisbe de Oriola, que era lo canonge Garcia, aquel santo; lo bisbe de Sogorb, que.s diu Pellizer, canonge de València; y lo bisbe de Tortosa, que era un frare mercenari. Lo archibisbe els tingué aposentats en sa casa quinze dies, entenimentres que duraren les festes. Se hizieron grandes fuegos en el Micalete.

En vista d'això, i tal com suggereix August Rafanell (1989: 624), no hauríem de rebutjar el gust barroc per un cert virtuosisme lingüístic. Però tampoc no podem deixar de veure-hi l'expressió del triomf d'un procés d'assimilació lingüística i, per tant, cultural.

4. Bibliografia

- Almarche, F. (1919), *Historiografia valenciana*. València, La Voz Valenciana.
- Batlle, C. /Rafanell, A. (1989), «Algunes consideracions sociolingüístiques sobre els dietaris de Porcar, Vich i Sòria», dins A. Ferrando ed., *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1986). VIII. Àrea 7. Història de la llengua*. València, Institut de Filologia Valenciana, pp. 259-288.
- Colomina, J. (1987), «Notes sobre la llengua de la «Decadència»», dins R. Alemany ed., *Estudis de literatura catalana al País Valencià*. Alacant, Ajuntament de Benidorm/Universitat d'Alacant, pp. 37-53.
- Escartí, V. J. (1990), «Unes consideracions sobre la dietarística valenciana del segle XVII», dins *Caplletra*, 9, pp. 119-127.
- Escartí, V. J. (1992), *Les Notícies en català del notari valencià Bertomeu Blasco i Siurana (s. XVII)*, dins *Miscel.lània Sanchis Guarner*, II. Montserrat, Publicacions de l'Abadia, pp. 13-26.
- Escartí, V. J. (1993), *El dietari de Joaquim Aierdi. Estudi lingüístic i edició*. València, Facultat de Filologia, tesi doctoral.

- Escartí, V. J. (1994), «Els dietaris valencians del Barroc», dins C. Romero/R. Arqués eds., *La cultura catalana tra l'Umanesimo e il Barocco*. Pàdua, Studio Editoriale Programma, pp. 281-295.
- Ferrando, A. (1987), «La literatura popularista al País Valencià. El segle XVII», dins R. Alemany ed., *Estudis de literatura catalana al País Valencià*. Alacant, Ajuntament de Benidorm/Universitat d'Alacant, pp. 55-74.
- Fuster, J. (1975), «La València del segle XVII a través d'un dietarista eclesiàstic», dins *Obres completes*, 1. Barcelona, Edicions 62, pp. 431-508.
- Fuster, J. (1986), «Decadència i castellanització», dins *Caplletra*, 1, pp. 29-36.
- Gutiérrez del Caño, M. (1913), *Catálogo de los manuscritos existentes en la Biblioteca Universitaria de Valencia*, vol. II. València.
- Martí Mestre, J. ed. (1994), *El Libre de Antiquitats de la Seu de València*. 2 vols. València/Montserrat, Institut de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia.
- Rafanell, A. (1989), «Notes sobre les interferències lingüístiques a la literatura catalana del Barroc», dins A. Rossich/A. Rafanell eds., *El Barroc català. Actes de les jornades celebrades a Girona els dies 17, 18 i 19 de desembre de 1987*. Barcelona, Edicions de Quaderns Crema, pp. 611-630.
- Rafanell, A. (1993), «El bon ús del valencià al segle XVII», dins *Alba*, 8, pp. 109-122.

5. Edició

El text que reproduïm respecta absolutament les grafies de l'original, però la separació de mots, els signes auxiliars, la puntuació i l'ús de majúscules i minúscules es fan d'acord amb les convencions de la normativa actual. Els parèntesis indiquen lletres sobrerres, i els claudàtors, lletres reconstruïdes. La separació de pàgines de l'original va indicada mitjançant dues barres obliqües abans i després del número corresponent del Ms. 13 de la Biblioteca Universitària de València. Es respecta la divisió de les seccions adoptada pel copista, i també la numeració que les encapçala. Els fragments en català apareixen en lletra redona, i els que són en castellà, en cursiva. Es desenvolupen les abreviatures d'acord amb la respectiva llengua. L'encapçalament de la còpia i les anotacions marginals, redactats per Tomàs Güell, van en negreta i entre claudàtors.

MEMÒRIES CURIOSAS (1609-1651) DE MOSSÉN VICENT TORRALBA

//pàg. 292// 422.- [Memorias curiosas que dexó escritas mosén Vicente Torralba, beneficiado en la parroquia de Santa Catalina Virgen y Mártir, de Valencia, donde entró a residir -según dice al principio- día 10 de abril del año 1623. Escribe unas e[n] valenciano, otras en castellano. Del mesmo modo y orden con que las dexó escritas, las dexaré yo copiadas. Y empieza assí:]

En el año de 1646, se començó la iglesia de San Juan de la Ribera, santuario grandioso, pues se ha hecho todo de limosnas, con tanta brevedad, que es milagro del padre Baylón. En Todos Santos, 1648, ya estaba toda reparada. El altar se haze con mucha prisa.

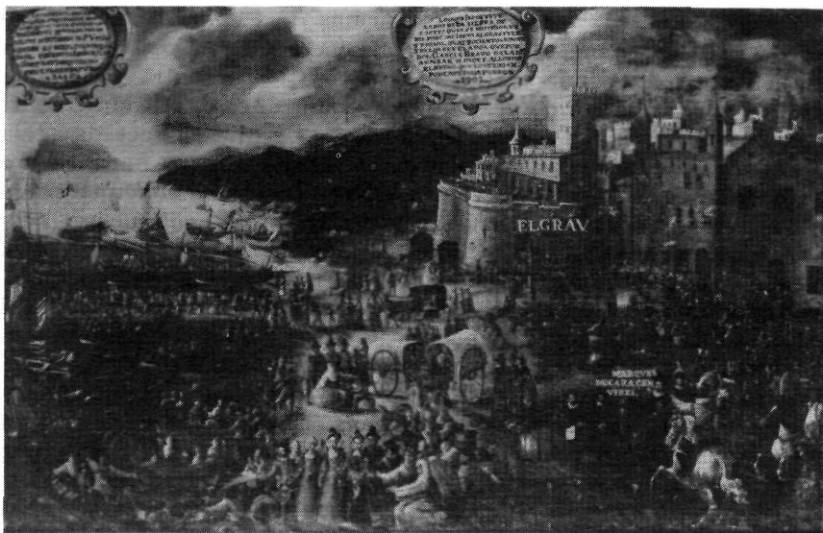
443. [Nazió el príncipe Balthasar: se hizieron grandes fiestas en Valencia; era virrey el de Tavara]. *Día 15 de julio, 1630, nazió el príncipe de España: le pusieron por nombre Balthasar Phelippe, hijo de Phelippe IV y de doña Isabel de Borbón, hermana del rey de Francia. Se hizieron grandes fiestas en Valencia, siendo visorey el marqués de Tavara, que, aunque pequeño de cuerpo, [Podía aver explicado el motivo, ya que le pregonavan que sin duda sería robusto] era gran justiciero y todos le temblavan. Hizo una cosa mala, que fue a un cavallero hacerle pasear cavallero en una albarda y un pregón delante, a la una hora del día, toda la buelta de los hahorcados. En materia de justicia, como le temblavan todos, estuvo la tierra más quieta que avía en el mundo. [El de Tavara fue grande justiciero, rondava mucho y executava de prompto la justicia] Salía las más noches a ronda, y, la noche que entró, apeó en el Real y salió a ronda aquella noche, por lo qual se alborotaron los páxaros; y, en tomando al que tenía pena de la vida, al otro día le hazía hahorcar,*

y decía que no tenía cuenta con fueros, que él se lo averiguaría con Su Magestad. Era grande su gobierno; no se fiava de los jueces; los processos civiles se despachavan con grande diligencia. Murió el dicho visorey marqués de Tavara en Valencia en el dicho año de 1630, y está enterrado en el convento de San Juan de la Ribera.

[Y añadió a la margen el author la muerte del príncipe don Balthasar, por lo qual la continuó en la narrativa]. Murió el dicho príncipe en Çaragoça, a 9 de octubre, año 1646, a las tres horas de la tarde; no le duró más de tres días la enfermedad. A 20 de diciembre, se hizo el capel ardent del príncipe en la iglesia mayor, siendo visorey el conde de Oropesa, y se hizo en el dicho año de 1646.

// pàg. 293 // 444.- **[Entraron las armas de Phelippe IV en Lérica después de quatro meses de sitio].** Diumenche, a 1 de agost, 1644. En nom de Jesús, sia per a memòria, per honrra y glòria de Déu com entrà lo señor Phelip IV en la ciutat de Lleyda, después de quatre mesos de cerco. **[Ha sido mentira todo lo que decían del sometén general de Cataluña].** Pues als catalans se'ls ha acabat la fanfària que tenien del sometent que dien y han dit sempre, que, en tocant a sometent general, exien trecens mil hòmens, perquè exien de catorze anys en avant, que poch més o menys arribarien a dit número. Y per a que aixís se executàs, avien de traure el estandart de santa Eulàlia —que, si trahuen el de sant Jordi, han de exir tots los cavallers—. **[Governava el Principado monsieur La Mota, y tenía a los catalanes muy sujetos].** Tot assò del sometent que deyen y amanzaven és estad una gran mentira, com se ha vist per la experiència, pues ni encara han pensat fer ni alçar tal sometent, ni els su haguera permés el capità general que governa Catalunya, que és monsiur la Mota, francés de nazió, el qual ha estad la total perdició de Barcelona, perquè té als catalans tan subjectes pichor que ha esclaus. No entra contracte, ni té despedida; en si, tot és una misèria y estan molt perduts en tota Catalunya. **[Tenía grande ejército Phelippe IV y podía conquistar Cataluña].** Confian que nostre rey la conquistarà segons les grans forses en què es troba al dia de hui, pues estriba al present el exèrcit que té allà de trenta mil soldats de infanteria, sens el gran número de soldats de a cavall competent al dit número dels infants, tot gent bona per a les armes. Y si nostre rey Phelip IV no trau de esclavitut, en què estan, als catalans, conquistan-los, molt mal hu passaran, pues de cada dia els atropellen més los francesos, y no y paraules per a explicar les desgràcies de aquell Principat. **[Eran grandes las desdichas del Principado, y muchos catalanes vinieron a Valencia y al Reyno].** Molts catalans se'n vénen a València y al Regne perquè no sa atrevejyen a sufrir tantes desdiches.

445.- **[Hizieron gran[des] expresiones de alegría quando llegó la noticia, y de repente cantaron el Te Deum].** Arribà la nova de la dita entrada de nostre rey en Lleyda a 5 de agost, dia de la Mare de Déu de les Neus, a les nou hores del matí, per lo qual fonch tan gran lo contento que no s'a vist, ni es vorà, lo gran terremot de campanes y tots ballant de alegria. Vingué el senyor duc de Arcos, visorey d'esta terra, que ha estad la restauració de aquest Reyne contra el[s] bandos dels Angresoles; vingué també el señor archebisbe y canonges, y la Ciutat, y les demés parròquies, y tan de repent se féu un //pàg. 294// *Te Deum laudamus* que vingué a tal extrem que, per a passar la professó —que per al *Te*

L'embarc dels moriscos al Grau de València, que Mossén Vicent Torralba diu haver presenciat.

Deum sa avia juntad en la Seu— a Nostra Señora dels Desamparats, avien de anar d'en u en u, y lo visorey anava rodat de gichs dient: «¡*Víctor, victor! ¡Viva el rey!*». [**Pregonaron luminarias, premios, máscaras y una encamisada muy cumplida**]. Durà la funció del *Te Deum* y professó hasta la una hora del dia. Començà continent la ciutat de València a fer crides, y hui mateix, en lo espay de dos hores, en feren quatre: la una publicant lluminàries; l'altra, premis per a aquells que fessen algunes invencions que fosen a gust del poble, que manifestava tan de contento per la entrada del nostre rey en Lleyda; l'altra foren màixqueres, y no señalaren dies determinats, suponent que no passarien de huit dies; l'altra fonch de toros reals ab totes les circumstàncies que devien fer per a tal gran festa —de estos no pregonaren més dies que.ls acostumats en altres anys—. Avisaren també al poble que.s faria una encamisada en què es donaria una gran nit a la Ciutat. Tot era pensar en festes y alegries la gent, puix, quan més retirassen al francès a dins de Catalunya, estaven més segurs en lo Regne.

446.- [**Se refiere a un milagro de Nuestra Señora de los Desamparados sobre la entrada de Phelippe IV en Lérida**]. Avent tengut Sa Excel.lència la carta de la dita nova, sabérem en què consistí el milacre tan patent que la Mare de Déu dels Desamparats obrà; [**Vieron los vezinos y los [que pasaban] que se tocava la campanilla con que tocan a missa**] y fonch que el diumenge de ans, a la una hora, estant la capella de la Verge tancada, de dotze a una del dia come[n]çà a tocar la campaneta que acostumen a tocar per a dir missa, de tal manera que els que passaven y els veïns, sentint tal modo de tocar, s'escomençà a descobrir lo milacre, pues acudiren y veren com la campaneta es boltechava sens que ningú la tocàs, de tal manera que la corda se avia embolicat; [**Además de la campanilla, la Virgen dava golpes a la caja del nicho**] y, además de la campaneta, oïren que la Verge tocava a la caixa grans colps, y es pensaren que avia lladres en la capella, que robaven, per lo qual anaren encontinent a casa del capellà que té cuydado de la capella [**Esta era la antigua, no la moderna; a esta he visto concluir concluirla**] per a que dugués les claus y agafar-los en lo furt en les mans. Obriren ab molta guarda de alguasils y, avent pres lo[s] terrats, a ningú trobaren, cosa que.ls deixà a tots molt suspensos, y no pogueren atinar ni discurrir què podia ser allò, que sense milachre no.s podia. Però luego ixque-//pàg. 295//ren del dupte y suspensió en què estaven, puix volgué la Verge que el nostre rey escriu al visorey, donan-li a saber com lo diumenge —el mateix del qual parlam—, a la mateixa hora quant la Verge tocava la campana y pegava el[s] colps a la caixa, entrava per Lleyda triüfant de la vitòria, [**Prometió el rey quando entró en Lérida a la misma hora de la campanilla y golpes hazer una lámpara de plata a la Virgen de los Desamparados**] y que lo rey prometé en aquell punt a la Verge dels Desamparats, que li és gran devot, una llàntia de plata de pes de 1.000 sous, per la qual féu lo senyal. Per lo qual, a l'endemà se féu una profesó general. Pensar pot cada hu quan gatjosos estarien en esta ciutat de València en lo que diré.

447.- [**Se refieren las demostraciones grandes de alegría que se hizieron hasta soltar presos de la cárcel**]. Pareixia que tots estaven horats de contento. En cada carrer oï(ri)en dolsaynes y atambors. Corrien per València bous en corda, y dels que corregeren no pagaren sisa. Y soltaren los presos que no tenien causa de mort ni part que contradigués. Tot era per manifestar el goig

tan gran que tenien. [**Se explica una encamissada de farsa que hizieron en estas fiestas**]. Don Valero Milà, hu dels cavallers que més solen y acostumen per Carnestoltes regositjar a la Ciutat, féu tals Carnestoltes per este mes que será començar y may acabar de contar la diversidad, hasta traure una nit, anant a cavall en burros, cordes de cànem alquitranades en lloch de atjes, perquè no se'n trobaven, y anaven cuberts de llansols; y fonch llansolada més que encamissada, y fonch molta la diversió: tal cosa no la avien vista, y sols la pogué pensar aquell cavaller. [**Salía una gran ensamissada con carros triunfales; el virrey salió de noche con más de 300 caballeros**]. Una nit varen fer la encamisada que es publicà, y fonch de gran número de gent: tragueren galeres fetes com a carros triüfals: pareixia cosa de locos. Lo señor visorey yxqué de nit a cavall en més de tresens cavallers; per a esta eixida y encamisada no avia en la Ciutat prou cavalls, y aixís sa agueren de valdre de rosins de l'horta, y tots los dels soldats de la guarda, e yxqueren ab los vestits com se trobaven seus ab capes de grana, capots de vayeta vermella y teles de bolant, pues tot se bola; per tans que ixqueren, atjes no.s trobaven. Y pasaren de trenta mil les caneles per a farons y cresoletes de terra que es feren per orde del senyor visorey. Féu les nits tan apacibles que pareixia milachre, pues no corria res de ayre y les llums totes eixien molt bé, y les invensions que //pàg. 296// avia. [**Se explica quan copiosas fueron las luminarias, y que se lograron todas**]. Cada hu, segons més podia, procurava fer les lluminàries, y així foren moltes y bones: era un aturdiment la molta gent que anava per los carrers de nit y de dia per la molta que venia de fora a veure estes festes. [**No explica en dónde ni a qué santo**]. No tot fonch festes de plazes y car[r]ers; també n'í agué de iglésia, pues se va fer una güitava ab los millors predicadors que.s trobaren. Sia tot en honrra y glòria de Déu.

448.- [**Quando se empezó a introducir el uso del tabaco en Valencia y por qué**]. *En el año de 1615, ya en diferentes partes de España usavan el tabaco, la qual yerva vino de Indias y empezó a venir e introducirse en Valencia por los comediantes que vinieron a la ciudad en dicho año. Y tomávamos un poco y no[s] yvamos a los tornos de las monjas, en los [que] ay unos agujeritos para mirar quién pide; y, de tanto mirar, está la madera comida, por donde se conoce que, mirando, viene la nariz ad aquel puesto. [Chasco que unos vellacos davan con el tabaco a las monjas]. Y bolvamos al torno y mojávamos aquel lugar a que arrimavan la nariz, y le polvorizávamos de tabaco. Venía la monja ha mirar quién llamava y los polvos le davan en las narizes, y luego empezava a estarnudar y más estarnudar, y, como no sabia de dónde le venia, decia que aquello era porque estava romadizada.*

449.- [**Hurtaron la arquilla del Santísimo en el convento de los Descalços de Sueca**]. En lo mes de setembre, any 1629, furtaren la caixeta del Santíssim Sacrament del convent de Religiosos Descalços Franciscos de la vila de Sueca, a 13, vespra de la Creu. [**No pudo moverse de un lugar hasta que le prendieron, y le entregaron al rey que le castigasse**]. Y, de allí a quinze dias después de succèit lo cas, prengueren al malhechor lo qual sumí les formes, y el prengueren en les barraques del Cabanyal, a hon estigué tres dies, que no es podia moure ni donar un pas endavant. Y de nit apareixia una gran estrela, la qual mogué la curiosidad de alguns —disponent-o aixís nostre Señor— aquell home què feya allí; y los peixcadors ab ministros de justícia lo regonegueren y li trobaren la caixeta en los pits, per lo qual le entregaren al rey, y fonch castigat ab gran rigor.

450.- [Según el día, mes y año, la procesión que refiere en dos idiomas es del cuarto Centenar de la Conquista de Valencia]. Día de sant Donís, a 9 de octubre, 1638, se varen fer grans festes y professó en València. Los pares de la Compañía feren un grandió altar y, per a adornar-lo grandiosament, portaren totes les relíquies de Gandia. Servia per virrey don Fernando de Borja. Los capellans de Sant //pàg. 297// Juan feren un altre grandió altar, en competència del dels pares de la Compañía. Segons se pot discurrir, volgueren estos pares que el seu altar fos el més adelantat de tots y, com tenian a don Fernando de Borja, parent de sant Francisco de Borja, es valgueren de la sua autoritat per a poder fer que portassen a València totes les relíquies, que són moltes y precioses. [El altar de los clérigos de San Juan excedió al de los jesuitas aunque este era muy rico]. Ven això los capellans de Sant Juan y els parroquians, hu prengueren a punt de honor, y varen fer un altar que pasrà al món. Y fonch de manera que, en comparació del que feren los jesuïtes, els capellans se'n deguren la matjor joya.

[Cayó una bola de piedra dentro de un roglillo de quatro hombres, y no recibieron daño]. *Y sucedió una cosa milagrosa: que estava atada a un pilar de San Juan una sogà, que sustentava la vela, y no se podía passar de tanta gente, y cayó la bola por el peso de la vela y dio en un roglillo de quatro que estavan mirando al altar. Y cayó atan medida que a ninguno hizo daño, de manera que, hasta que estuvo en tierra, nadie se avía dado acato.*

[Explica algunos altares que se hizieron en la buelta]. *En la plazuela del Conde de Buñol hizieron un altar los clérigos de San Nicolás; en lo Tosal, los frares sebastianos; en la plaza de San Bartholomé, los capuchinos. En la plaza de San Martín se hizo un grandioso altar. [La facilidad con que baxaron y subieron el San Martín de bronce y su cavallo de sobre la puerta de su parroquia]. Baxaron el cavallo de encima de la puerta. Fue grandioso el ingenio con que se baxó y subió, que lo hizo un marinero que a la sazón avía un galeón en el puerto del Grau de Valencia, y lo executó con un artificio del galeón, que dos hombres le baxavan y subían, y toda Valencia estava a verlo. Era cosa digna de ver. En la plaza dels Caixers hizieron los dominicos un altar con una invención de todas las lámparas de plata puestas al revés, con un entretexido de murta, la más grandiosa cosa del mundo. Los padres franciscos hizieron un altar delante del convento de las monjas de San Gregorio.*

451.- [Salió la procesión de la Cathedral, y explica la buelta que dio]. *Salió la procesión por la puerta del Micalete a la calle de Campaneros, plaza de Santa Cathalina Mártir, a la calle de San Vicente. [Hizo la primera estación en la iglesia del convento de San Gregorio, no en San Jorge, y por qué]. Avía de hazer tres estaciones, y la primera avía de ser en la iglesia de San Jorge, y no la pudieron hazer porque se caía, y la hizieron en el convento de San Gregorio y, aunque la iglesia es pequeña, toda la procesión entró por dentro. Avían abierto en el muro un portillo al lado del portal //pàg. 298// de San Vicente y, desde este portal, hizieron un palenque hasta San Vicente de la Roqueta, por medio la calle del Arrabal. Y la procesión salió por el portillo. [Hizieron la segunda estación en San Vicente de la Roqueta, y la tercera, en San Agustín, a la Virgen de Gracia]. Y por la una parte fue al convento de San Vicente de la Roqueta, donde hizieron la segunda estación. Avian de passar hasta la Cruz*

Cubierta, y no lo hizieron porque empezó a llovisnar. Y por la otra parte del palenque bolvió la processión y entró por el portal de San Vicente. Y entró por el convento de San Agustín, y hizieron la tercera estación a Nuestra Señora de Gracia, y salió por la portería. Y por la calle de la Verge Maria baxaron a la Merced. Y por la calle dels Cotamallers entraren en lo Mercat y passaren per lo mitj del corro que estava fet per a els bous. Y entrà per la Bolsería, carrer de Cavallers, plaza de la Seu, y entrà en la Iglésia Matjor. [**Sacaron muchos carros triunfales, danzas, rocas, angelotes, águila y aguiluchos**]. Si sa avia de dir la diversidad de carros triüñfals que ixqueren, seria escomençar y no acabar. Porque no hubo oficio, por pobre que fuesse, que no sacasse su carro. Yvan con dolsaynas, como en la de San Vicente. Las rocas salieron con una invención que fueron toda la buelta representando. Salieron muchas danzas y diableras et reliqua, hasta los angelotes del Corpus, la águila grande con los dos aguiluchos.

452.- A la sazón era arzobispo de Valencia don fray Isidoro Aliaga, sucesor de don Juan de la Ribera, que murió año 1609. Acompañávanle tres obispos: lo bisbe de Oriola, que era lo canonge Garcia, aquél santo; lo bisbe de Sogorb, que.s diu Pellizer, canonge de València; y lo bisbe de Tortosa, que era un frare mercenari. Lo archibisbe els tingué aposentats en sa casa quinze dies, entenimentres que duraren les festes. Se hizieron grandes fuegos en el Micalete. [**Entonces avía 24 de bronze, que aún las he alcançado, sin los mascletes grandes de bronze que disparavan assentados sobre el muro**]. Disparó la artillería del baluarte, tres noches, todas las piezas, cosa que no se ha visto. También dispararon las que ay en el castillo del Grau. Por tanto disparar, sucedió que se alborotó toda la contribución, que no lo sabían, y empezaron todos los lugares circunvecinos a alborotarse, pensando que era rebato de moros. [**Acudió gran número de gente a la Ciudad, y la mucha carne que se mató**]. No se ha visto Valencia con tanta gente como aora se vio, pues afirman que passaron de más de doscientas mil personas, porque se mataron en tres días, domingo, lunes y martes, a mil y quinientos carneros cada día, y mataron vedellas y cabritos sense cuenta. Un carni- / / pàg. 299 / / zero solo mató viente y ocho vacas el primer día de los tres, que fue domingo; truxo las otras catorze y las mató, y toda la carne vendió. No se hallava pan ni vino ni frutas ni possadas ni yerva ni garrofas a peso de dinero. La seda, en aquella ocación, yva muy barata, pues todos traían seda para vender. Fueron cosas maravillosas las que se vieron en estas fiestas.

453.- [**Refiere diferentes casos que a visto en su tiempo: son especies sueltas y sin el devido orden colocadas; nota los años, pero por la serie rigurosa y del modo que las escribe las dexo copiadas**]. De mis tiempos he visto hazer las cosas que se siguen, que son muchas.

Primeramente, las monjas carmelitas descalças pasaron al convento que tienen cerca del Portal Nuevo en el año de 1609.

He visto labrar el colegio de Corpus Christi y mudar la puerta de la Universidad a la plaza de la Morera.

He visto hechar a los moriscos del Reyno de Valencia en el año 1609, y en este año el santo patriarca don Juan de Ribera murió.

He visto labrar el convento de San Juan de la Ribera, 1611.

[**Passan las monjas de Santa Tecla a la calle del Mar**]. Passaron las monjas de Santa Tecla a la calle del Mar, que estaban en la Corona. Y se mudaron

los frayles de la Corona en el convento, por el mal vezindado del público, o casa de malas mugeres de las espaldas. Lo hizo el señor patriarca don Juan de Ribera, año 1608. Y han labrado mucho más en dicho convento en mi tiempo.

He visto mudar la fuente del camino del Grau y baxar la cerca del convento de San Juan de la Ribera, año 1623.

[Passan los religiosos de San Phelipe al portal de Quart: resistencia que se hizo]. He visto que los frayles carmelitas descalços de San Phelippe, que estavan al portal de San Vicente, se passaron al de Quarte, y han labrado aquel convento, año 1624. El día que se passaron se pensó (pensó) perder Valencia. Salieron los frayles de San Sebastián y los del Socorro con palos, que como no huvo un motín fue milagro. Mataron dos frayles a palos. Grande alboroto.

He visto labrar la portalada de San Miguel de los Reyes, año 1635, aquella portalada tan mal executada.

[Obras de la casa professa, la iglesia y el dormitorio: la casa que tomaran y la calle que cerraron]. Los jesuitas, para hazer el cabo de altar de la casa professa y el cruzero y el dormitorio nuevo, que sale als Pentiners, han derribado una casa de don Belesario Carrós, con el mayor vínculo que se podía hazer, y han salido con todo. Y han tapado una calle que avía, y yo he pasado muchas vezes por ella. // pàg. 300 //

454.- He visto hazer el altar mayor de San Juan del Mercado, año 1639. Lo hizo Miguel de Orliens, que tuvo un grande pleyto, porque no estava conforme capítulos y la traza estava errada.

También he visto hazer las quadras nuevas del Hospital, 1641.

Se començà la capella de la comunió de la parròquia de Sant Juan del Mercat, dia 1 de octubre de 1643.

[Acaban pórtico y plaza de San Agustín]. Dia de sant Agustí, 28 de agost, 1643. Se féu la portalada en son convent y es féu plaza, que pareix molt bé. Y, per aver acabat la plaza, varen córrer en la mateixa plaza bous solts, y anà a veure'ls el duc de Arcos, visorey de València.

Dia de sant Francés, a 4 de octubre, 1643. Se començaren a derrocar les cases per a fer plaza de la capella de Sant Juan.

[Obra de puentes y barbacanas del río]. He visto acabar las puentes del río -la puente Nueva, la del Real y la del Mar, yo las he conocido sin muros- y la pared, desde el convento de la Trinidad hasta el Real, en el año 1641. Y se estava labrando la pared desde el Real hasta San Juan de la Ribera.

La aduana es posà, any 1628, en les corts de Monzó.

En lo any 1629 se començà la pared del riu des de el portal del Real hasta davant del convent de San Juan de la Ribera.

En lo any 1642, los portals de València han estat tancats tres mesos, y de nit no se obria sinó el del Real, y el guardaven los officis cada nit, per los bandos dels Angresoles, Escales y Baldoví.

En lo any 1644 se plantà la arboleda de la vora del riu.

455.- **[Dos vezes que nevó en Valencia en la primavera de flores].** Dia de sant Pere Màrtir, a 29 de abril, 1643. Nevà en València, cosa que és de notar, puix caygué més de un pam de neu y féu tan fret en aquells dies com si fórem per Nadal, y encara molt més, y hagueren de traure brasers y copes per a calfar-se, y eren ben menester. Encara proseguí avant el nevar, puix en este mateix any

de 1643, dia de la aparisió de sant Michel, a 8 de maig, nevà en València. Y és ben de notar, per estar tan entrada la primavera. Y feya tan de fret com pe[r] les festes de Nadal, de lo qual no se'n seguí res de bo per a la salud, per ser este fret per a València.

[Cayeron piedras en Valencia como nueces]. En este mateix any, 1643, vespra de sant Pere Apòstol, a 29 de juny, a les quatre hores de la vesprada caygué un ramalàs de pedra y durà més de una hora, y ere[n] atan groses com anous //pàg. 301//

He visto en el año 1641, miércoles, a 8 de mayo, víspera de la Ascensión, venir una esquadra de navíos franceses al puerto del Grau de Valencia. Y se llevaron dos navíos que avía cargados de trigo; 8.000 caízes llevaban los dos. Y los llevaron a Barcelona, donde avía gran carestía de trigo por la guerra que avía en Cataluña desde el año antecedente, que se dieron a Francia. Y también en el año 1640 se reveló el reyno de Portugal contra España.

[Trasladaron el Sacramento a la iglesia de Madalenas]. *He visto en el año 1641, día de santa María Madalena, a 22 de julio, trasladar el Sacramento a la iglesia nueva de las monjas madalenas. Dixo la missa don fray Isidoro Aliaga, arzobispo de Valencia. Los pelleros hizieron gran fiesta y processión, y muchas luminarias. También hizieron castillo y dispararon muchos coetes.*

456.- *Memoria de lo que sucedió en la iglesia parroquial de Santa Cathalina Virgen y Mártir, año 1641.*

[Enterraron un santo varón en la parroquia de Santa Catalina Mártir]. *Quitando las losas de la sepultura del clero para enterrar a un santo varón, llamado Bautista Alapont, de edad 84 años, hombre de grande santidad que se quedó mançebo, natural de Valencia, hijo de dicha parroquia, sucedió que, estando apartadas las piedras de la sepultura, passaron unos valientes de nuestros tiempos que estamos atan oprimidos por falta de justicia que hemos llegado ha ser todo bandos, **[Avían muchos bandos en Valencia en aquel tiempo]** que no podemos vivir, ni ay pedir dineros, que ha sucedido en pocos días matar a personas que en su vida han firmado paz, y muchas mugeres. **[Por una herida enorme, quedó sin consagración la iglesia parroquial de Santa Catalina Mártir].** Passando, como digo, la esquadra, entrozaron con las piedras y empeçaron a venir a los hombres. Y respondió el foseró que no son arto grandes las piedras para verlas. Y un tal Sivera, que era el principal de la esquadra, hechó mano a la daga y dióle una puñalada en los pechos y empeçó a correrle por toda la iglesia, que, si no salieran los vezinos y se ampararan del pobre, que derramava mucha sangre por la iglesia, le mataran. Estendióse el caso abominable por Valencia y ser una maldad tan sin fundamento. Estuvo la iglesia cerrada muchos días y padecíamos grande incomunidad, pues celebrávamos en la iglesia de Calatrava, con gran pena y trabaxo.*

[Consagraron de nuevo la iglesia parroquial de Santa Catalina Mártir]. *Domingo, a 27 de octubre del mesmo año 1641, se hizo la nueva consagración y bendición por don Jacintho Minuarte, obispo de Maronea y auxiliar del arzobispado. Huvo grande concurso de toda Valencia; mucha fiesta huvo. Todos los parroquianos //pàg. 302// assistieron. Fue gran cosa de ver, porque no avía sucedido desde el año 1613, que la consagraron. Y para esto vinieron tres obispos. Aora se ha dispensado en esto y se ha hecho con el mayor comodo, y se han evitado los gastos que se han podido escusar.*

457.- [**Cayeron quatro casas de repente, y fue grande la pérdida y el alboroto que huvo**]. En lo dia 7 de febrer, 1643, succedió una gran desgracia, y fonch que caygueren quatre cases als adrog[u]ers, atan de repent que no donaren lloch ni espai als que les habitaven per a poder-se'n eixir y salvar la vida. *Fue grande la pérdida y alboroto que huvo. Se abortó toda la ciudad. Acudieron albañiles y vezinos y otras personas, y tan presto como pudieron, para remediar a los pobres que estaban sepultados baxo de las paredes caídas, pero no fue possible. [Los muertos passaron de 22. Entre otros, acudió el virrey; hizo mucho con su presencia]. Duró desde oy, a las quatro de la tarde, hasta quatro días después el sacar ropa y tierra y cuerpos muertos, que passaron de veinte y dos.*

Además, acudió luego la Ciudad, la que no falta en estas desgracias, para socorrer en lo necesario. Acudió también muy presto Su Excelencia el visorey duque (duque) de Arcos, grande príncipe y restaurador d'este Reyno en unos tiempos tan calamitosos como estos que estamos, de guerras y bandos, que es un aturdimiento. [Animó Su Excelencia a los que trabaxavan; y de ver lo que hizo quedó el pueblo muy contento]. Fue de grande provecho que viniessse y de grande consuelo, pues estuvo toda la noche, hasta las doze del otro día, en cuerpo, animando a los que trabaxavan, y toda la noche con una antorcha en la mano. Por donde ha quedado el pueblo co[n] muy grande contento de ver a un tan grande señor que así assistiesse, que alivió la pena a todos con su presencia.

458.- [**La processión de san Vicente Ferrer fue de rogativas, y llevaron la Virgen de los Desamparados**]. *En 13 de abril, 1643, día de san Vicente Ferrer, sea memoria a todos los fieles de Valencia como se [hizo] la processión de este día por las rogativas de las guerras, que son atan grandes. Y se truxo la imagen de María Santísima de los Desamparados, de que por carta de Phelipe IV se mandava. [El confessor del virrey predicó la quaresma en Santa Catalina Mártir, de que se seguía gran molestia a los clérigos, y lo explica]. Uno de los predicadores que predicaron en la novena que se tuvo fue el padre maestro fray Andrés de Cardona, confessor del gran duque de Arcos, al presente visorey de esta ciudad, el qual predicó la quaresma en mi parroquia de Santa Cathalina Mártir, tres días a la semana, con asistencia del virrey; que passávamos mucho trabaxo, porque a las cinco de la mañana //pàg. 303// ya estaban llenos los bancos de criados de cavalleros que guardavan lugar para sus amos. Ni se podían en el choro decir las horas, tanto que para passar ha vestirse no teníamos lugar, y el cabiscól cantava solo los más días. Las mugeres se subían hasta arriba, al altar mayor, y la epístola la decían arriba, por no poder baxar al puesto donde se ha de decir. ¡Monstruosa cosa!*

[En missa de pontifical predicaron; los muchos que comulgaron; acabaron muy tarde]. *Nota una cosa que no se ha visto: decir la missa el arçobispo de pontifical y predicar, cosa rara; estava el virrey y la Ciudad. Comulgaron aquel día más de 600 personas. Acabaron la función a más de la una hora del día. Salió, como digo, la Virgen de los Desamparados en processión hasta Predicadores. [En la processión, que fue del santo -y el santo yva delante y la Virgen, detrás-, huvo gran acompañamiento y concurso]. La propia de san Vicente Ferrer y la custodia de san Vicente yva delante, y la Virgen yva donde devía yr, que era detrás, aunque la processión no era de fiesta suya. Huvo grande acompañamiento, que con arçobispo, virrey y Ciudad, acompañavan la Virgen y al santo, nuestro*

patrón, pues decían que había más de cinco mil personas forasteras.

459.- [**Se hizo novenario: lo que predicó el pavorde Crespi acerca de la santa imagen de la Virgen de los Desamparados**]. *Se tuvo novenario y predicaron los hombres más graves que se pudieron hallar. Entre otros, predicó el pavorde don Luis Crespi de Valdaura y Borja, y dixo que havia hallado, en los libros de la fundación y principio de la cofradía de la Virgen de los Desamparados, que en la casa, que oy es de la cofradía, vivía un mercader, hombre muy rico y de santa vida, devoto de la Virgen María. Y todos los días le rogava que consiguiesse lo que deseava, de hazerle una imagen que fuesse muy devota. Estuvo con este propósito muchos años, hasta que un día por la tarde, paseándose desde el portal de los Ignocentes hasta el portal de San Vicente, se encontraron con él dos hombres muy hermosos. Empeçaron ha travar conversación dixendo que eran pintores y, si quería, que les diesse recado todo lo que avían menester y vería qué imagen tan devota harían. Fue el concierto que les cerrase dentro de un aposento, y que no lo dixesse a nadie, y les pudiesse comida para quatro días. Acabóse el concierto y cerráronse en el quarto, y el mercader procurava mirarles por un agujero de la puerta, y no los veía ni sentía rumor. [**Explica el suceso, del qual se infiere que está hecha por manos de ángeles**]. Passados ocho días, viendo que no salían, entreron (sic) y hallaron la imagen santissima, y los hombres no parecieron, por lo qual se certifica ser de manos de ángeles. // pàg. 304 // Quedó admirado de ver la hermosura de la imagen. Su muger estava enferma y ciega, y se encomendó con gran fe y muy de veras, y cobró la vista. La muger no sabía con qué invocación llamar a la Virgen en aquella imagen y dixo: «Virgen María, no me desamparéis». Y de este vocablo «desamparéis» se tomó el nombre de Desamparados. Al día siguiente que los encontró, el mercader les halló al portal de los Ignocentes, donde concluyeron el trato, y por haverlo concluído en este portal, añadió el mercader: «Virgen de los Desamparados y de los Ignocentes».*

460.- [**Verbal que tuvo el virrey y lo que dixo al cavallero y al mercader que concurrieron**]. Divendres, a 20 de agost, 1644. Tingué una verbal un mercader y un cavaller davant del duch de Arcos, virrey d'esta Ciudad. El mercader proposà que el cavaller li devia una cantitat de dinés y no li pagava; el cavaller li negà el deute y el virrey va fer la provisió: «Pues el señor don Fulano ha perdido la vergüença, el señor Fulano mercader pierda la deuda». Pro verbali sedendo.

[**Día, mes y año en que puso el señor arzobispo Aliaga la primera piedra en el baluarte del Grau**]. En este mateix any 1644, a 24 de agost, se puso la primera piedra en el baluarte del Grau de Valencia, y la puso don fray Isidoro Aliaga, arçobispo de Valencia. Asistió el duque de Arcos, visorey de esta Ciudad y Reyno, con toda la Ciudad, siendo jurado de los cavalleros Llorens Penarrocha, y de los ciudadanos, Sans Quotanda. Se hizo con grande solemnidad de música, que se hundía el mundo. A la sason, se hallaron en el puerto diez naves de alto bordo. Las seis estavan cargadas de trigo y las otras quatro llevavan mercadurias diferentes. [**Huvo gran fiesta y disparo de artillería**]. Disparó el fuerte y las naves repondieron, y, como eran tantas, dispararon muchos tiros, y también por las personas atan principales que assistían. Fue una grande fiesta y hubo gran concurso del Grau y de Valencia, y fue de ver.

461.- **[Tenían los franceses sitiada a Tarragona por mar y tierra, y los españoles los hizieron levantar el sitio]**. Disapte, a 18 de setembre de l'any 1644, a les set hores del matí vingué lo correu al Real de València com en la ciutat de Tarragona avien los espanyols fet alçar lo siti, que atan per mar y per terra la tenien apretada los lladres dels francesos. Tota Catalunya fonch d'ells, però Tarragona no [ho] volgué ser, y sempre fonch de Espanya. Y per assò nostre rey Phelip IV donà ordens molts estrets per a que la socorregués, com hu feren ab gran valentia, de manera no.ls vagà. El general de terra era monsiur La Mota; el de mar era l'archebisbe de Burdeus. Qui la socorregué per mar, entrant gent y víveres, fonch lo duc de Fernandina, general de les galeras de España. **[A la mesma hora que socorrieron Tarragona lo anunció en Valencia María Santísima de los Desamparados]**. Lo qual, així com tingué notícia per lo correu el senyor duc de Arcos -que nostre Senyor garde molts anys, visorey y redemptor d'aquest Regne-, encontinent, sense esperar, se'n baixà les escales, ni aguardar carroza, se n'anà ha donar gràcies a la patrona nostra, la Mare de Déu dels Desamparats, que en esta ocació és estada molt favorable, donan-nos avís a la hora que succeí la vitòria, tocan-se la campana de la capella de la santíssima Verge a vista de tots los de la plaza, sense que ningú la tocàs, per temps de micha hora. **[Los muchos que vieron el milagro. Recibida la noticia, luego fue el virrey a dar gracia[s] a la Virgen]**. Y fonch tanta la gent que acudia a veure lo milachre que no es podia passar des del relonge a la plaza, tan plena estava, ni per dins la Seu, que los canonges hagueren de putjar a les finestres, a hon lo del[s] rams acostumen. La ciutat estava tota alborotada. **[Acudió el arzobispo, jurados, canónigos y gran concurso]**. Los senyors jurats baixaren de la Sala, de la manera que es trobaren. Vingué la nova a les vint-i-quatre hores después del susés. Com dic, lo visorey se n'anava a la capella ha fer gràcies. Lo archebisbe encontinent vingué. Començaren les campanes ha alegrar a tota la Ciutat, de manera que tots pareixien horats. Fonch molt gran lo contento que en este dia succehí.

462.- **[A la noche, sin aver hecho pregón, hubo grandes luminarias, y el virrey yva a caballo por las calles con la nobleza]**. A la nit continuaren la alegria, y fonch de manera que, sense haver fet crida la Ciutat, foren tantes les llumenàries que possaren, que és increible y no es pot explicar. En possaren tantes com si aguessen tengut molt temps per a aparellar-les. El visorey anava en cos en un cavall y tots lo[s] cavaller(er)s lo seguien. Vent assò, la gent, que era moltíssima, anava a tontes y a loques. Gràcies sien donades a la Verge santíssima de aver aplegat ha alcançar lo que tant se desichava, com(o) és que Tarragona no entràs en poder del francés. **[Salieron los de dentro y obligaran al francés ha levantar el sitio, y le hizieron gran daño]**. Així que Tarragona fonch socorreguda de gent y de què menchar, ixqueren una nit de la plaza els espanyols contra el[s] francesos sitiadors y escomençaren a rompre trincheres y matar gavaix[s], y, per lo molt mal que els varen fer, els obligaren a alçar lo siti y els prengueren tot lo bagatje y la artilleria y armes y el bastiment que tenien, que tot junt digüen que val hasta un milió, que era tot lo que els francesos tenien. **[Huyó la armada francesa de mar, temiendo la nuestra, que estava en Vinaròs]**. La armada de mar pegà a fugir per por que tingué de la nostra armada, que sa avia reforçat molt en Vinaròs. //pàg. 306//

463.- **[Muerte y exequias de la reyna doña Isabel de Borbón]**. Divendres, que contam a 3 de octubre de any 1644, morí la reyna de Espanya donya Isabel de Borbón, muller de Phelip IV, que nostre Senyor guarde. Ha deixat un príncep. Era filla del rey de Fransa, gran seny[o]ra. Com a persona real se li avien de fer exèquies, y, a 20 de novembre del mateix any, a les nou hores de la nit, com s'acostuma, feren lo pregó de la mort de la reyna y que.s faria lo capell ardent en la Seu, el dia 29 d'este mateix mes y any, vespra de l'apòstol sant Andreu. Les exèquies foren molt solemnes, ab tota aquella grandesa que la ciutat de València les acostuma ha fer per persones reals.

464.- **[Una muchacha hermafrodita embaraçó a una criada que dormía con ella]**. *Sea memoria cómo oy, a 29 de abril, día de san Pedro Mártir, año 1645, se descubrió el suceso siguiente: truxeron a Valencia una muchacha natural de Segorbe y la afirmaron por criada en casa del señor de Gilet. Andando el tiempo, como yva la chica entre las criadas y dormía con ellas, amaneció una de las criadas preñada, la qual parió un hijo. Hizieron las diligencias para saber qué hombre avía llegado, y la parida asegurava que ningún hombre avía llegado a ella ni la avía tocado, sino que Jusepica dormía con ella, y ella lo avía hecho. Por lo que dixo la criada, pusieron a Jusepica en la cárcel. [Hizieron relación los cirujanos que podía casarse por hombre, pues prevalecía en ella este sexo]. Hízose visura, la qual la hizo Castro, un gran cirujano de nuestros tiempos, con otros dos, Giner y Navarro, y dieron relación: que se podía cassar, porque era más para hombre que para muger. [Murió luego la parida, y sacaron de la cárcel al hermafrodita, y tomó oficio de sastre]. Y tuvo tanta ventura que la parida murió dentro de ocho días y quedó el hijo, que hoy es vivo. Por lo qual salió de la cárcel y púsose a tomar oficio de sastre. [Después que vestido de hombre trabaxava de sastre, parió una niña. Consta por auto en la curia eclesiástica]. Al cabo de cinco años que yva vestida de hombre y trabaxava con los demás mancebos en casa del maestro, parió una hija, que ha dexado espantados a todos los de Valencia, por ser cosa que jamás havían visto, como es que un hermafrodita fuesse tan potente como este fue para entrambas cosas. Esto consta por auto recibido en el tribunal del arçobispo, por Vicente Ayerve, escrivano de la dicha curia eclesiástica en dicho día, mes y año. De lo qual se ha seguido que a los sastres los dan culebra, y ellos sienten mucho que se burlen y, como no pueden negar el suceso, han de sufrir la chansa y callar. //pàg. 307//*

465.- **[Entró virrey en Valencia el conde de Oropesa, de edad de 25 años cumplidos. En su tiempo sucedió la peste]**. Sia memòria com dichous, a 7 de setembre de l'any 1645, entrà per virrey lo conde de Oropesa, de nasió víscal. Y és el visorey més chove que he vist en València en tota ma vida, pues digüen que encara no ha cumplit los vint-i-sinch anys. Sia per a honrra y glòria de Déu! En temps d'este virrey, succehí la pesta de Valencia, que moriren mil.lers de persones de tots braços y estats. És temps molt calamitós, y es fan grans pecats, y quant per lo contagi avien més de correjir-se y posar-se bé en nostre Senyor, més lo ofenen. Solamens de lladres n'í y a un sens fi. En carretons portaven los morts a soterrar al fosar que avien fora el portal dels Ignocens; cremaven roba, que digüen valia dosens setanta mil ducats. Escomençà la pesta any 1647 y se acabà en lo any 1648.

[En el año 1648 por la peste alargaron la processión de Corpus hasta el día de san Lucas, y hubo gran concurso]. Per aver-se allargat tant la pesta, no feren a son temps la processó del Corpus, sinó que la varen fer dia de sant Luch Evangeliste, a 18 de octubre del dit any de 1648; y, con tanto aplauso y regozijo, que no se diferenció del mesmo propio, pues acudió tanta gente forastera que no se conoció la falta de veinte y quatro mil personas, que, según decían, avían muerto en Valencia y en sus contornos. **[Murió el señor arzobispo Aliaga en dicho año, y pusieron el enrejado de bronce en el coro de la Seo de Valencia]**. Y en este any de 1648, dichous, a 2 de janer, morí el archebisbe de València, don fray Isidoro Aliaga, que ha poseit el archebisbat trenta-set anys. Y, al(s) 25 de dehembre d'este mateix any 1648, se acabà la portalada y enreixat de bronce de posar a la frontera del cor de la Seu de València. Tardaren ha asentar-la hasta ara perquè el archebisbe contradia a que es posàs, y, mentres vixqué, no volgué que es posàs.

466.- **[El virrey conde de Oropesa desaforó la tierra, y en Torrente puso la plaza de armas]**. Esent visorey el dit conde de Oropesa, deforà la terra e yxqué tota la noblea en busca de Pere Jolvi y de sos companys, de qui digueren que fonch lo que robà lo Sacrament, dimats sant, del convent de Sant Jochim, de Aldaya; per so lo publicaren per descomunicat. El visorrey se n'anà esta mateixa, y féu plaza d'armes a Torrent. **[Todos los lugares tocaron a rebato; los cavalleros y labradores salieron con el virrey y sus estamentos]**. Tots los pobles tocaren a rebato, y lo Micalet també. Se aterrà tota València. *Salieron más de dos mil cavalleros de Valencia y del Reyno, y mil labradores, y de cada lugar del contorno la gente que podían dar. También salieron todos los estamentos. Era grande vista (no ha vista); no / / pàg. 308 / / se ha visto en Valencia. Las iglesias estaban todas de luto por robo del Sacramento y cantavan en voz baxa. Era un terror. Solamens de la quadrilla de Pere Jolvi ne agafaren sexanta-y-tres.*

[Se explica con qué rigor executavan la justicia; avía dos verdugos, y no eran bastantes]. Plantaren la forca en lo Mercat de Quatre Cantons, y al[s] bandolers que agafaven no.ls donaven temps que per a confessar-se, y, si era de matí, els donaven la comunió. Agué dia que en pe[n]jaren digüit, y els duguren en tres galerades. Avia dos bochins y no eren bastans per a penjar y despenjar. **[Llevaron a enterrar a los bandoleros fuera el portal de los Ignocentes]**. Y com no era bastant la sepultura que y ha per als penjats en la iglésia vella de la parròquia de Sant Juan, los posaven en carros quant los baixaven de la forca y els duyen a soterrar al fosar, a hon soterraren los apestatas, fora del portal dels Ignocents. **[Degollaron a dos cavalleros, a uno de Carcaxente y otro de Valencia, por fautores de bandidos]**. Degollaren en València es este desafor a dos cavallers, a un don tal Garrigues, cavaller de Carcaixent, que, per tan fautor y la gran amistad que tenia ab los bandolers, li deyen lo príncep dels bandolers. Y el dia 15 de maig de 1648, a les deu del matí, degollaren a don Thomàs Angresola, cavaller de València y ben emparentat, per ser tan gran fautor de bandolers. El visorey estava en Torrent y li vingué orde de Madrid que, vista la present, li llevàs lo cap, y encontinent hu executà.

467.- **[Fue permisión de Dios que les aplicassen el robo para extinguirles: desasosegavan mucho a Ciudad y Reyno]**. Dimats, a setze de juny, 1648. Es descubrí la maldat de aver robat lo Sacrament, que no hu avien fet los

bandolers, sinó un frare del mateix convent, lo qual fonch secret de Déu que ls su aplicassen, perquè acabassen en ells, que de altra manera no podíem viure en València, pues los bandolers se avien apoderat de tot lo Reyne y **[Entravan en Valencia y sacavan los presos de la Almoyna]** se atrevien ha entrar en la Ciutat y anaven a la Almoyna y traíen pressos; y no avia qui se'ls atrevís a dir paraula ni encara a preguntar qui hu a fet. Patiém grans treballs, y més los que vivien de sa hizienda, perquè no avia que executar a ningún, perquè, si enviava la execució, li tiraven una escopetada, y avia de dexar de cobrar perquè no el matassen, y tots estaven atemoritzats.

[Los labradores de la huerta fomentavan a los bandidos, por tener alguno de su parte]. Los que més patien necessitats y treballs eren los lauradors de l'horta, pues ells fomentaven als bandolers y els donaven les abelles blanques, so és, quan podian, y els demanaven per tenir-se siquiera u de sa part y tenir-lo per amich, y ser el gall del poble y fer-se de témer //pàg. 309// dels demés.

Gràcies sien donades a Déu, que, avent acabat en tan mala gent, cada u serà señor de la sua hizienda y podrá viure quietament. Déu vullga que no vejam més bandolers en lo Reyne perquè es feyen grans vellaqueries y maldats, y moltes morts, tan dins de la ciutat de València com fora de la ciutat.

468.- **[Hizieron una processión de gracia a la Virgen de Gracia de San Agustín. Adorno de la vuelta]**. Domingo, a 11 de octubre de 1648, se hizo una processión muy solemne de gracias al monasterio de San Agustín, a Nuestra Señora de Gracia. Asistieron todas las comunidades y parroquias -arçobispo aún no avía-; assistió virrey y Ciudad. Todos los oficios salieron con sus banderas, y la víspera se hizieron muchas luminarias. Avía muchos altares por la buelta. **[En el Mercado, un castillo grande; altar y adorno de la puerta Nueva]**. En el Mercado hizieron un castillo muy grande y le hizo el oficio de los roperos. En la puerta Nueva se hizo un altar sumptuoso: tenía de alto más de cien palmos y adornado de reliquias y piezas de plata. Toda la calle parecía un claustro por el orden en que avían puesto las tapizerías. En la buelta avía muchos adornos muy buenos además de los altares.

[Cantan en la catedral con asistencia de las parroquias un aniversario general por los apestados difuntos]. El lunes siguiente, que contávamos 12, se hizo una processión general de solas las parroquias y el cabildo. Assistió la Ciudad y el governador. Se celebró en la cathedral un aniversario general por los que en Valencia murieron de peste y le cantaron con asistencia de las parroquias. **[Fueron después al sementerio y dixeron los responsos]**. Y, acabada la missa, salieron en forma de processión por los Brodadores a la Platería, a la calle Nueva, al Mercado, a la plaza de Pellizeros, y, por el portal de los Ignocentes, al sementerio de los apestados, **[No explica qué sea esta y cómo se dio]** donde dixeron los responsos y la absolución general. **[Huvo muchos lloros en el sementerio: cada uno llorava a los suyos o, si no, la desgracia del tiempo]**. Acabaron a las onze horas y media por la multitud de gente que acudió en lugar atan estrecho: unos lloravan a sus padres y madres; los padres y madres lloravan a sus hijos; otros, a sus parientes; otros, a sus amigos; otros, a sus conocidos; y los que nada avían perdido, lloravan la gran desdicha que la peste avía causado. **[Por qué fue más solemne la processión del día antecedente que la del día presente]**. Esta processión no fue más solemne

porque era de funeral y pareció a los canónigos y a la Ciudad que con esto avía bastante. La del día antecedente fue de alegría, porque se avía acabado la peste, de lo qual daban gracias a Dios y a su santísima Madre, con título de Virgen de Gracia. //pàg. 310//

469.- **[Entraron los nuestros en la plaza de Tortosa y hecharon al francés, que la ocupava].** Dia 6 de dehembre de l'any 1650. Sia memòria, a honrra y glòria del Señor com se guanyà Tortosa, sent general del camp el señor marqués de Mortara, y general de la mar, el señor duc de Alburquerque, y coronel del tercio de la Ciutat, el molt il.lustre Bernat Adell, jurat en cap dels ciutadans, y el cap del tercio del Regne, el varó de Sabà. Fonch sitiada per los nostres en 20 de octubre hasta 5 de dehembre, que a la vesprada yxqueren rendits los francesos, y ab los pactes que els concediren se n'anaren a Barcelona. De nostra part, costà molt poques vides el siti de esta plaza. En esta ocasió també yxqué el Centenar de València y no poch animà als del Reyne. **[No quiso convenir Tortosa en la rebelión de Cataluña; por esto la han mirado con malos ojos los catalanes. Y se explica].** Tortosa no volgué convenir en la rebelió de Catalunya, y per(o) assò la han mirada els catalans en mal(t)s ulls y la borraren del llibre de la Diputació, de manera que de Tortosa no sortejavén diputat. Però, encara que no vullguen, la auran de tornar a escriure quan el nostre rey recobrarà Catalunya, que serà dins de poch temps. Déu que u fasa! Ni als de Tortosa els volen dir catalans, sinó tortosins. **[La tomó el francés y la saqueó, y se quedó en la plaza hasta que la recobraron los españoles].** Ven que la Ciutat estava tan fidel a nostre rey Phelip IV, la sitià el francés y la prengué, y, perquè entrà per brecha, la saquejà y es quedà en la plaza hasta que els espanyols lo tragueren, com acabe de dir. Y ya no poden los gavaixs entrar per les fronteres del Reyne de València a fer mal, perquè els han tancat dins Catalunya.

470.- **[Mientras el sitio de Tortosa, obró la Virgen de los Desamparados un gran milagro; y se explica].** *Estando sitiada la plaza de Tortosa, sucedió un grandioso milagro de la Virgen de los Desamparados, a quien el señor duque de Alburquerque, general de mar, se encomendó como christianíssimo príncipe. [El socorro que juntaron en Cataluña para socorrer Tortosa]. Y fue que, teniendo los catalanes noticia de que el cerco de la plaza la apretava mucho, porque la combatían los españoles día y noche y necesitava socorro y bastimentos, juntaron hasta siete mil hombres de sometén y dos mil cavallos, y el cabo era el marqués de Mercurio, francés, y se pussieron en vista de nuestro ejército con grande esfuerço, para socorrer la plaza. [El socorro de provisiones que trahían los franceses para el ejército de tierra y para la plaza]. Y envió un teniente suyo, llamado monsiur de Ligni, con quatro navíos gordos de guerra fuertes, baxados de la armada de Burdeus, con provisiones para el ejército de tierra y para socorrer la plaza: para los de tierra, es- //pàg. 311// padas, arcabuces, mosquetes, artillería, pólvora, cuerda, balas, morteretes para bombas y bastimento; para la plaza, vino, arina y otras provisiones de que tenían necesidad. Y fue Dios servido que, estando los quatro navíos enfrente de Cambrils, sobrevino tal calma que no pudieron passar adelante. [Seis galeras de España, y maltratadas, tomaron quatro navíos franceses de guerra y de alto bordo: le atribuyeron a especial asistencia de la Virgen de los Desamparados]. El duque se hallava con seis galeras por aquel mar y pudo*

decubrirles, y, aunque estaban maltratadas de un encuentro que tuvieron pocos días ha con unos corsarios, cada navío era bastante para destruir a las seis galeras. No obstante, envistió la Capitana, a cuyo exemplo envistieron las otras cinco, con tanto ímpetu que a cañonazos se hizieron señores de tres navíos; el otro quiso escaparse porque el tiempo ya refrescava, pero no pudo, que también le prendieron. En este navío yva monsiur de Ligni, a quien le concedieron -porque pidió quartel- salir con espada al lado, con dos baúles y viente y seis criados con librea azul, que, según se dixo, eran del marqués de Mercurio; y los llevaron a Tarragona en condición de quedarse en esta ciudad hasta rendida la plaza. Gracias sean dadas a nuestra madre y patrona la Virgen de los Desamparados, que el duque que la invocó de corazón dio una vitòria atan grande, y quitó el socorro a nuestros enemigos, y más presto se entregó la plaza de Tortosa.

471.- **[Passaron en processión la Virgen de los Desamparados desde el Hospital a la casa del Arcediano de la Seo].** *Sea memoria como oy, que contamos 30 de julio de 1651, se truxo la Virgen santíssima de los Desamparados a las nueve horas de la mañana con grande processión de todos los cofrades suyos y de otros devotos a la casa del Arcedianato de la Seo, y se dixo la primer missa; y la dixo el prior de la cofradía, el doctor Juan Vilanova, siendo clavario Pedro Mir, sucrero. La santa imagen estava muy desde su principio en el Hospital General, de donde en este día la trasladaron a la casa del Arcedianato, como he dicho ya. Aquí está más a mano y en puesto de mucho concurso, y más podrán venerarla.*

[Determinan hazer una gran capilla a Nuestra Señora de los Desamparados de limosnas de devotos, y la empezaron luego]. *Y han determinado de hazer una solemne iglesia de limosnas de muchos devotos que han ofrecido granm cantidad de dinero para hazerla. Y tan de veras lo han tomado que dicen que el año siguiente, que será el 1652, ya abrirán las sanjas para los fundamentos. Ruego a la Virgen santíssima me lo dexe ver acabado con todo cumplimiento. Amén.*